

Михайло Сеньків

ДІ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ ЗІ СТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1944–1947 РР.)

У статті висвітлено як за допомогою війська, репресивних структур відновлювалася радянська влада на західноукраїнських землях та створювалися соціально-політичні передумови для суцільної колективізації. Показано, що депортації, масові арешти, знищення греко-католицької церкви, адміністративне обмеження одноосібного землеволодіння, економічні важелі і т. п. формували ту реалью, яка давала селянину тальки один шлях – всупереч своїй волі йти в колгосп.

Ключові слова: західноукраїнське село, радянський режим, суцільна колективізація, депортації, греко-католицька церква, сільський актив.

В статье раскрыто как при помощи армии, репрессивных структур возобновлялась советская власть, создавались социально-политические предпосылки для сплошной коллективизации. Показано, что депортации, массовые аресты, ликвидация греко-католической церкви, административное ограничение единоличного землевладения, экономические средства и т. п. формировали ту реалью, которая давала крестьянину только один путь – в противоречие своей воли идти в колхоз.

Ключевые слова: западноукраинское село, сплошная коллективизация, депортации, греко-католическая церковь, сельский актив.

In this article it has been shown how with the help of the army and repressive structures the soviet power was renewed and social-political pre-conditions for general collectivization were formed. It has been shown that deportations, mass arrests, extermination of the Catholic Church, administrative limitation of individual landownership, economical levers, etc. formed that reality, which gave the peasant only one way out – join the collective farm against his will.

Key words: the west-Ukrainian village, general collectivization, deportations, Catholic Church, village activists.

У післявоєнний період за допомогою репресивних дій було впроваджено радянську систему у західному регіоні України. З 1991 р. опубліковано праці Б. Яроша [16], Ю. Киричука [4], О. Ленартовича [5], А. Русначенка [11], А. Кентія [3], В. Барана [1] та інших, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях України. Однак підготовка радянським режимом суцільної колективізації західноукраїнського села розкрита в них по-біжно. У цій статті поставлена мета з нових концептуальних підходів розкрити соціально-політичні передумови суцільної колективізації західноукраїнського села.

Політика радянської влади щодо селянства впливала із відомої доктрини комуністичної партії про несумісність дрібних приватних господарств соціалістичним виробничим відносинам, про відносну їх незалежність, а й неможливість повною мірою бути контрольованими державними органами. Крім того, партійно-державне керівництво вважало, що селянство слугувало підґрунтям національно-визвольної боротьби, носієм ідей самостійності України. Водночас утверджуючи колективне господарювання в аграрному секторі, більшовицька влада створювала розгалужену систему експлуатації селянства: шляхом нееквівалентного обміну викачувала із села величезні кошти для потреб бюрократичної держави, використовуючи дешеву робочу силу у сільському господарстві й промисловості.

Перша спроба колективізувати західноукраїнське село була зроблена ще на початку 1940 р. До радянсько-німецької війни в західних областях було об'єднано в колгоспи 12,7 відсотка селянських господарств: у Волинській – 21,1, Дрогобицькій – 10,0, Львівській – 10,0, Станіславській – 11,3, Тернопільській – 13,5, Чернівецькій – 2,9 відсотка. Однак їх реальне число було значно меншим, бо багато колгоспів існувало фіктивно [9, с.99].

Під час нацистської окупації більшість колгоспів розпалася, а частину з них гітлерівці перетворили на громадські господарства – «лігеншафти». За їх допомогою окупаційна влада швидко та ефективно викачувала необхідні для третього рейху продукти та сировину.

З відновленням радянської влади доля західноукраїнського селянства була визначена і колективізація ставала справою часу. Утвердження радянської системи було однією з найважливіших соціально-політичних передумов суцільної колективізації. Діяльність відновлених органів влади, у першу чергу, підпорядковувалася боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА, які чинили відчайдушний опір тоталітарному режиму, його соціально-економічним

експериментам. Не придушивши національно-визвольний рух, більшовицька влада не спроможна була перейти до суцільної колективізації села, в якому проживала абсолютна більшість населення. Незважаючи на втрати загонів УПА, – впродовж 1945 р. було вбито 9 тис. і близько 24 тис. полонено – вони здійснили понад три тисячі збройних акцій. На Львівщині було вбито близько 5 тис. енкаведистів, бійців винищувальних частин, партійних, комсомольських і радянських функціонерів. Радянські органи, по суті, існували лише в містах та містечках, а на селах втримувалася влада ОУН і УПА [10, с.337].

Для утвердження радянської влади партійне керівництво зосередило у Західній Україні величезну регулярну армію. У 1944-1945 роках внаслідок близько 40 тис. військових операцій було вбито 103 тис. і заарештовано 125 тис. повстанців, виявлено 83 тис. чоловік, які ухилилися від військової мобілізації [12, с.99].

У січні 1945 р. у Західній Україні побував голова уряду і секретар ЦК партії М. Хрущов. Він провів у Львові кілька нарад з партійним і радянським активом та керівниками репресивних органів, на яких вимагав прилюдно вішати полонених повстанців, запроваджувати систему заручників, репресувати сім'ї учасників визвольних змагань. Керували цим процесом партійні органи. «Ми заспокоїлись, – дорікав підлеглим 1945 р. секретар Львівського обкому І. Грушецький, – у лютому було убито 496, у березні – 326, а в серпні тільки 29. У Винниківському районі за останній місяць арештовано двох і ні одного не вбито, у Кам'яно-Бузькому – вбито одного, у Щирецькому – не заарештовано, не вбито жодного» [8, с.320-321].

Жорстокими репресіями партійно-радянські органи прагнули знешкодити збройний опір УПА та залякати населення, особливо селян, які чинили опір колективізації. Окремі села було проголошено «бандитськими» чи «бандерівськими», там прилюдно страчували повстанців, їхні сім'ї масово вивозили в Сибір. За неповними даними, за 1939–1953 рр. із Західної України у східну частину СРСР вивезено 2 196 170 осіб, або 20,5 відсотка усього населення краю [7, с.171].

Було запроваджено комендантський час. У вечірні години селянам заборонялось зачиняти шторами вікна, вільно пересуватись з одного населеного пункту в інший. У селах і хуторах уповноважені дільниць та десятихаткі контролювали поведінку селян, виявляли лояльних.

Для виявлення підпільників та повстанців 1945 р. було проведено перепис населення, щоб з'ясувати місце знаходження кожного мешканця. У Дрогобицькій області виявлено 334 нелегали, в Чернівецькій – 4022, у Волинській – 7585. Вони поповнили армію спецпосе-

ленців [12, с.101]. Водночас почалась тотальна мобілізація сільських мешканців у Червону армію та на різноманітні новобудови у східні області України та Росії. Все це загострювало соціально-політичну обстановку на селі. Часто, отримавши повістку, люди переходили на нелегальне становище, приєднувалися до повстанських загонів.

Партійне, радянське керівництво неодноразово, але безрезультатно зверталось до учасників національно-визвольної боротьби із закликами припинити опір та скласти зброю, прийти з повинною, обіцяло силоміць не втягувати до колгоспу. Внаслідок репресій у підпіллі залишалися найбільш стійкі і морально витривалі бійці. У 1948 р. командування УПА черговий раз реорганізувало свої підрозділи, створило самостійні відділи чисельністю 10 –15 бійців. Збройні акції не припинялися, але поступово кількість їх зменшувалася. До початку 50-х років загальні втрати призвели до спаду боротьби, що полегшувало владі насаджувати колгоспи.

Прискоренню колективізації були підпорядковані й пересельницькі акції із Закароння, які за радянсько-польським договором від 9 вересня 1944 р. проводилися у 1944-1947 роках. Усвідомлюючи неминучість втрати Західної України після завершення війни, шовіністичні сили Польщі, докладали всіх зусиль, щоб у нових обставинах створити однонаціональну польську державу за рахунок депортації українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини. Сталінське керівництво цією широкомасштабною акцією хотіло знищити соціальну і матеріальну базу ОУН і УПА та створити «санітарний кордон». З цієї ж метою Західна Україна очищалася від поляків, масові репресії проти яких було проведено ще 1939-1941 роках [14, с.17].

Із споконвічних українських земель було виселено одну із найбільш національно свідомих гілок українського народу – 640 тис. осіб. Все це значно послабило визвольний рух українців, який мав також антиколгоспну спрямованість.

Водночас більшовицька влада нещадно переслідувала Греко-католицьку та Українську автокефальну православну церкви, які мали великий вплив на селянство. 1 листопада 1944 р. помер митрополит Андрей Шептицький, і це стало сигналом для наступу проти УГКЦ. З ініціативи НКВС була підготовлена «самоліквідація» греко-католицької церкви. Керував цією акцією працівник органів безпеки Г. Карпов. Він розробив план знищення УГКЦ, який надіслав у Москву. У ньому передбачалося створити Львівсько-Тернопільську православну єпархію, передати православній єпархії уніатський кафедральний собор у Львові, зміцнити Почаївську православну лавру, організува-

ти ініціативну групу та оголосити розрив з Ватиканом і перейти на православ'я. Сталін власноручно підписав цей план [10, с.331].

Для інсценізації «добровільного» об'єднання УГКЦ з РПЦ було створено ініціативну групу у складі настоятеля Преображенської церкви у Львові Г. Костельника, пароха з Нижанкович та генерального вікарія Перемишльської єпархії Дрогобицької області М. Мельника, пароха міста Копичинці і декана Гусятинського деканату Станіславської єпархії А. Пельвецького [10, с.331].

На березневному 1946 року соборі у Львові було 216 делегатів від духовенства, 19 мирян і делегація Московської патріархії. Під тиском НКВС собор «скасував» Берестейську унію, проголосив «возз'єднання Української греко-католицької церкви з православ'ям і повернення назад до матірньої руської церкви» [10, с.332].

На початку 1946 р. також була ліквідована греко-католицька церква на Закерзонні та заарештовано її владик, у т.ч. Йосафата Коциловського – перемишльського єпископа. 1949 р. за таким же сценарієм була знищена греко-католицька церква на Закарпатті. Із 315 греко-католицьких священників Мукачівської єпархії, в т.ч. єпископ Йосип Ромжа, були заслані в Сибір, убиті та замордовані – 126 [12, с.107]. Відтак УГКЦ офіційно перестала існувати. Така ж доля спіткала і відроджену на Волині під час війни Українську автокефальну православну церкву. У перші місяці після звільнення України від німецької окупації її священнослужителів репресували [5, с.23]. Їх нищили не тільки як релігійні і національні інституції, які охороняли український народ від денационалізації, але й тому, щоб психологічно зламати частину духовенства, змусити його до співпраці з різноманітними державними структурами і в такий спосіб значною мірою розчистити шлях для зміцнення радянської влади.

З метою утвердження радянського режиму формувалася сільський актив, до якого залучалися напівграмотні або цілком неграмотні незаможні селяни. За відданість радянській владі їм дарували керівні посади, поселяли в будинки депортованих, роздавали награбоване майно, вручали премії, нагороди тощо. Натомість «активісти» мали шукати схрони, вбивати і вивозити невинних в Сибір, збирати позику та податки, організовувати колгоспи.

Місцеве населення здебільшого з недовірою ставилося до органів радянської влади, не вступало до ВКП(б), а партійні організації складалися, головним чином, з присланих зі сходу та демобілізованих солдат. 1945 р. на Волині нараховувалося 1899 комуністів, з яких 1715 були приїжджими. У Рівненській області впродовж 1945-1946 рр. в канди-

дати та члени ВКП(б) вступило лише 419 осіб, у т.ч. 13 робітників, 1 селянин. У 1944-1950 рр. Львівська обласна партійна організація поповнилася лише двома тисячами з місцевих [12, с.118].

Утвердженню радянської влади на селі мали також сприяти вибори до Верховної Ради СРСР та УРСР, а також місцевих органів влади 1946-1947 роках. Вони були позбавлені будь-якого демократизму: відбувалися на безальтернативній основі, списки кандидатів у депутати були складені компартійними комітетами, морально і фізично впливали на виборців. Шляхом тиску, фальсифікацій до органів влади було залучено слухняних прибічників комуністичного режиму.

Для придушення національно-визвольного та антиколгоспного руху створювали озброєні загони, так звані «яструбки» – спочатку як винищувальні батальйони, а згодом як групи громадського порядку. На початку 1946 р. у західних областях діяло понад 2 тис. винищувальних батальйонів кількістю 41700 чоловік. Однак органи радянської влади не довіряли «яструбкам», часто забороняла їм носити зброю, і не дарма, бо більшість бійців не вступали у бої з формуваннями УПА.

У листопаді 1948 р. «яструбки» с. Жулино Стрийського району Дрогобицької області І. Турмас, І. Круцак, М. Гірієв передали свою зброю повстанцям. Восени 1944 р. у Жовтневому районі Станіславської області вояками УПА стали 32 «яструбки». У Хирівському районі Дрогобицької області «яструбки» вбили дільничного уповноваженого міліціонера Дерюгіна й акушерку Жамкову і повним складом перейшли до повстанців. У селах Русилів та Балучин Краснянського району Львівської області, Спас Коломийського району Станіславської області та в багатьох інших «яструбки» підтримували зв'язки з повстанцями і надавали їм розвідувальну інформацію. Секретар Глинянського райкому партії Львівської області повідомляв, що «яструбки» його району категорично заявляють: «Робіть, що хочете, а я більше у ВБ (винищувальний батальйон. – М. С.) не піду» [15, арк.116; 12, с.110-111].

У перші післявоєнні роки більшовицький режим спрямував головний удар проти заможної частини селянства. Органи влади почали конфіскацію землі в господарствах, що перевищували встановлені державою норми землекористування. Для Закарпаття в грудні 1945 р. встановлювалися такі верхні межі землекористування: для низинних округів – 6 га, для гірських – 8 га орної землі. В інших західних областях після схвалення закону про обмеження куркульського землеволодіння величина господарств зменшилась і складала в середньому 8,6 га орної землі на один двір [6, с.121].

У заможних селян було відібрано 250 тис. га землі, які підлягали розподілу. Водночас більшовицький режим передав селянам землю, яка була конфіскована у заможних землевласників радянською владою 1939–1941 рр., а в роки війни повернена колишнім господарям. До початку літа 1945 р. 325 тис. селянських господарств було передано 438,6 тис. гектарів землі із 489,1 тис., що підлягали розподілу. До кінця року цей процес було повністю завершено. А безземельні та малоземельні селяни Закарпаття одержали 59,2 тис. гектарів конфіскованих поміщицьких і церковних земель [12, с.116].

Щоправда, значна частина землі залишалась в руках держави для створення колективних господарств. Малоземельні і безземельні селяни одержали незначні наділи, що не могли самостійно існувати. Пообіцявши селянам землю, нова влада безцеремонно обманула їх надії, знехтувала економічними інтересами виробників заради сумнівних ідеологічних догм. Здійснюючи розподіл землі, більшовицький режим, по-перше, створював ілюзію втілення споконвічних прагнень малоземельних селян. По-друге, бідняки отримували землю за рахунок заможних верств села на дуже короткий період. Тим самим радянська влада свідомо заклала конфлікт між селянством, який використовувався для розгортання суцільної колективізації.

14 березня 1945 р. Раднарком УРСР поставив завдання організувати в західних областях найпростішу форму виробничої кооперації – земельні громади (товариства). З весни 1946 р. ця ухвала поширювалося і на Закарпаття. Крім функцій взаємодопомоги, земельні громади мали на меті розколоти село на два антагоністичні табори: бідних нацькувати на багатих і, таким чином, загострити соціально-політичну ситуацію в регіоні.

Таким чином, боротьба тоталітарного режиму з ОУН і УПА, депортації, масові арешти, знищення греко-католицької церкви, адміністративне обмеження одноосібного землеволодіння, економічні важелі й т.п. формували ту реальію, яка давала селянину тільки один шлях – всупереч своїй волі йти до колгоспу. З 1947 р. радянський режим приступив до здійснення суцільної колективізації західноукраїнського села.

Джерела та література:

1. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991) / В. Баран – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 670 с.

2. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1946–1947 рр. / Сливка Ю., Білас І., Голяк В. та ін. – Жовква : Місіонер, 1998. – Т.2. – 750 с.

3. Кентій А. Нариси боротьби ОУН–УПА в 1946-1956 рр. / А. Кентій. – К. : [б. в.], 1999. – 110 с.
4. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. / Ю. Киричук – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.
5. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. / О. Ленартович. – Луцьк : Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 152 с.
6. Масловский В. В борьбе с врагами социализма / В. Масловский. – Львов : Вища школа, 1984. – 187 с.
7. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ–ХХ ст.) / Малик Я., Вол Б., Гелей С. та ін. – Львів : Світ, 2001. – 294 с.
8. Науменко К. Відновлення радянської влади / Науменко К. // Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – С. 312–320.
9. Народне господарство Української РСР (в 1957р.). Статистичний збірник. – К. : Держстатвидав, 1957. – 535 с.
10. Патер І. УРСР у перші повоєнні роки / І. Патер // Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – С. 326 – 338.
11. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 518 с.
12. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40–поч. 50-х рр. ХХ ст. / М. Сеньків. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 2002. – 292 с.
13. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1988. – 543 с.
14. Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії / Ю. Сливка // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-хрр. Документи, матеріали, спогади. / Сливка Ю., Білас І., Голяк В. та ін. – Жовква : Місіонер, 1996. – Т.1. – С.5 – 25.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 18, спр. 297, арк. 116.
16. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк : Настиря, 1995. – 176 с.